

КЛЮЧОВІ МОДУСИ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОВЕЛ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

М. З. Паньків

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: marianapankiv09@gmail.com*

Мета. Статтю присвячено вивченню новелістики Василя Стефаника в площині філософії екзистенціалізму. Метою є висвітлити основні елементи цього напрямку в структурі художнього світу письменника. **Предметом** виступають елементи філософії екзистенціалізму та поетикальних засобів їхнього втілення в художній творчості Василя Стефаника. **Актуальність дослідження** полягає у спростуванні тези про неповноту українського літературного процесу, творчих пошуків прозаїка. Доведено, що елементи екзистенціалізму в українській літературі існували наприкінці XIX–початку XXст.

Методологія. При дослідженні цієї теми послуговуємося дедуктивним підходом як загальнонауковим методом, тому тексти для аналізу обрали ті, які максимально підходять для розгляду в світлі рецепції екзистенціалізму. Зокрема компаративістський метод разом із аналізом категорій дали змогу проаналізувати новели Василя Стефаника крізь призму ключових модусів цього напрямку: самотності, смерті, страждання, межових ситуацій тощо.

Результати. Використовуючи метод аналізу категорій компаративістики, ми розглянуто основи філософії екзистенціалізму в літературі, зокрема в новелах Василя Стефаника та визначено феномен його творчості як предтечу цього напрямку в українській літературі. Вважаємо, що її було несправедливо обійдено критиками, адже ситуації на межі життя і смерті, внутрішньої гармонії та відчаю, доленосного вибору є одними з найважливіших рис «літератури буття», які своєю чергою майстерно висвітлені автором у текстах.

Одержані матеріали і висновки можуть знайти **практичне застосування** на заняттях з української літератури під час вивчення творчості Василя Стефаника; на заняттях в університеті для подання більш об'ємної постаті письменника, а також можуть знадобитися дослідникам філософії екзистенціалізму в літературі.

Ключові слова: екзистенціалізм в літературі, межові ситуації, страждання, самотність, смерть, Василь Стефаник.

Кінець XIX–початок XX століть, за твердженнями дослідників, – епоха в українському літературному процесі, позначена складними мистецько-естетичними пошуками. Суть цих шукань зводилася до усвідом-

лення важливої ролі індивідуальності людини, осмислення її внутрішнього ества, буття в світі. Повернення художників слова кінця XIX–початку XX століть «назад до душі» (О. Кобилянська) сприяло відображенню ідей та проблем, пов'язаних із екзистенціалістською філософією, адже екзистенціалізм «торкається душі», а «серцевина екзистенціалізму – в індивідуалізмі та суб'єктивності».

У літературі екзистенціалізм виявляється «як певна конструкція людської долі і сенсу людського існування» [1, с. 26]. Осмислення головних проблем людського буття українськими письменниками спонукає дослідників вести мову про екзистенційне філософування XIX ст. в Україні, що виступає предтечею екзистенціалізму XX ст. Його основна проблематика пов'язана з осмисленням існування людини в чужому для неї світі через екзистенціальні страху, відчаю, кохання, любові, надії, туги, самотності, аналізування яких допомагало письменникам збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя.

Творчість у руслі цього напрямку дослідники приписують Лесі Українці, Марку Черемшині, Ользі Кобилянській та іншим. Варто зазначити, що насправді ідеї, схожі до екзистенціалістських, висловлював ще Сковорода. Цілісно доктрину напрямку втілював у власних творах Микола Хвильовий, Олег Ольжич та інші письменники. Вважаємо, що не цілком заслужено у низці перерахованих авторів немає Василя Стефаника. Чому? Мабуть, причина полягає в тому, що у текстах письменника переважають експресіоністичні риси, на чому акцентують дослідники. Але якщо більш глибоко поринути в тематику його новел, можна помітити, що його герої, атмосфера творів, зображені обставини наштовхують читача на філософські роздуми стосовно сенсу життя, усвідомлення людини в світі, визначення її ролі в суспільстві і, врешті, щодо пошуків власного «Я». З цієї причини, на нашу думку, наважимося стверджувати, що предтечею цього напрямку в українській літературі був відомий експресіоніст, який лейтмотивно крізь усю свою творчість зреалізував такі ключові модули, як проблема життя і смерті, людського вибору тощо.

Видатний майстер слова своїми творами дозволяє читачеві поглянути на буденні проблеми людини іншими очима. Стефанік, показуючи українське село, збідоване, втоплене у болото страждань, занурене у страх і трагедію, не примітивізує своїх героїв. Розгортає нам почуття людей як книгу, яку варто почитати, щоб зрозуміти, наскільки вони є природними у «просвітку свого буття». Заслугою письменника є впевненість у тому, що страх, біль, відчуття самотності, деяка інтровертність – не дефект, а радше навіть вроджена властивість людини. Василь Стефанік наче закликає не боятися цього, приймати це як фатум.

Це і є підставою для того, щоб відійти від уже звичного образу прозаїка-експресіоніста, до Стефаніка філософа, психолога людських душ – екзистенціаліста. Передусім слід розглянути кілька основних постулатів цього літературно-філософського напрямку в літературі та відшукати їх прояви у творчості покутського новеліста.

1. Самотність.

Самотність стає однією зі стрижневих проблем екзистенціалізму. Напряма досліджує й визначає людину як таку істоту, що здатна до самотійного вибору життєвого шляху і є відповідальною за цей вибір. Однак, на переконання екзистенціалістів, який би життєвий шлях індивід не обрав, він змушений жити у світі абсурду, долати відчай і самотність [1, с. 312]. Щоправда, вирішення самої боротьби з внутрішньою самотністю є неоднозначною. Бердяєв знаходив порятунком у «розмові з власним «Я», наодинці, на протигагу Камю, який дотримувався концепції «суспільного бунту». Останній наголошував, що людина, виступаючи проти суспільства, знаходить у цьому бунті суб'єктів-соратників, з якими, власне, і долає почуття самотності.

Щодо В. Стефаніка, то в його новелах герої шукають виходу із самотності. Наприклад, твір «Кленові листки» демонструє нам два виходи: «Бердяєвський» та суспільно-бунтівний. В образі чоловіка, який, втрачаючи дружину, боїться залишатися наодинці. Вважаємо, що справа тут зовсім не в тому, що він боїться побутових проблем. Чоловік не знає чи зможе він морально справитися без неї, без сімейної опори. Можна віднайти в цьому елементи філософії Камю. В бунті проти такого жорстокого суспільного ладу герой шукає собі підтримку в соціумі, долаючи самотність. Стефанік також контрастно змальовує момент алкогольного сп'яніння, коли чоловік навпаки – шукає відповіді в собі, заглушуючи горілкою все, що має можливість відірвати його від власного «Я».

2. Смерть.

Для екзистенціалізму поняття смерті є абсолютно «рідним». Пізнати та зрозуміти її неминучість є найвищою цінністю для цього напрямку. Герої повинні усвідомлювати абсурдність життя. Знову звернемося до новели «Кленові листки», але до іншого образу (що дозволить побачити об'ємнішу картину Стефанікового екзистенціалізму) – до образу мами.

Жінка тут втілює справжню екзистенціалістську проблематику. Вона приймає смерть спокійно, умиростворено. Героїня була до цього готова, не хотіла нічого змінювати і врешті просто знала, що так має бути, що така доля. За К. Ясперсом та М. Гайдеггером: «Смерть насамперед спонукає людину до питань про абсолютно істотне» [7, с. 162].

3. Страждання.

Воно є також ключовим поняттям в екзистенціалізмі. Людина постійно нібито не знає, що їй робити, куди йти тощо. Від такої невизначеності, а також від навислого над нею фатуму, особистість переживає невимовні муки тієї ж самотності, втраченого сенсу буття, аж доки не доходить до якогось логічного висновку у власних міркуваннях. У В. Стефаніка мотив страждання яскраво виражено майже в кожній новелі: страждають і брати Бассараби, той, який «стративси» і той, якого виводили з села, та навіть чоловік, який, здавалось би, холоднокровно

топив рідну дитину («Новина»). Мабуть, і сам письменник пережив не одну хвилину невимовного внутрішнього болю душі.

4. Вибір і свобода.

Знаменитий вислів «Людина приречена бути вільною», проголошений Ж.-П. Сартром, пропонує позицію відокремленого індивіда, що всупереч ворожості й тривожності світу має послідовно відстоювати своє право на недетермінований вибір. Але водночас панує фатум, що не дає можливості впливати на свою долю. Це підтверджують такі слова: «Людина – єдина істота, яка усвідомлює, що вона не за своїм бажанням з'явилася і не за своїм помре [9, с. 133].

«Не вб'ю тебе, небоже, хоч чую в собі мус» («Гріх»). Головна героїня робить вибір, який приносить їй внутрішню свободу, водночас розуміючи, що доля все одно невблаганна, тому цей вибір нічого не вартий.

5. Межові стани.

Ситуації на межі життя і смерті, внутрішньої гармонії та відчаю, доленосного вибору є одними із найважливіших рис «літератури буття». Адже тільки в моменти найглибших потрясінь, «перед обличчям смерті» людина може прозріти, досягнути екзистенцію як стрижень своєї істоти. У новелі «Камінний хрест» головний герой знаходиться на межі: і в прямому, і в переносному значенні. Тобто бачимо, що Іван Дідух, покидаючи рідну землю, був наче не в собі: чоловік танцював і веселився, неусвідомлено перетворюючи проводи на «страшну комедію», «легке божевілья». Спостерігаємо страх в очах героя, який знаходиться «перед обличчям смерті» (відірваність від рідної землі – загибель). Василь Стефаник зобразив напружену межову ситуацію у творі «Новина», в якому Гриць Летючий топив своїх дітей. Звісно, в той момент у голові головного героя не домінувало «раціо». Навіть більше, його тілом і мозком не керували почуття. Гриць був у стані «емоційного вигорання», абсолютно не володів собою. Страх за дітей, самотність і непотрібність нікому, вічне страждання, горе стали ключовими причинами дій героя. Врешті, він веде на смерть не тільки дитину, а й себе, розуміючи, що смерть неминуча, що доля невблаганна.

Висновки.

Отже, на прикладах кількох постулатів спостерігаємо близькість характеру письма В. Стефаника до світового екзистенціалізму і тому можемо сміливо називати новеліста предтечею екзистенціалізму в українській літературі.

Смерть, самотність, страждання, межові стани, фатум/вибір тощо. Всі ці мотиви присутні у творчості українського класика. Смерть: у «Кленових листках» помирає мама, у «Бассарабах» – ціле покоління родини. Загибелі цих людей не випадкові. Вони несуть у собі певний сенс. Розуміння, прийняття смерті, не відкидання її як чогось страшного і незрозумілого, а, навпаки, усвідомлення того, що вона неминуча. Тут варто згадати про фатум, який також присутній у творах В. Стефаника. У

нього це наскрізний образ. Людина наче має вибір, але доля у неї заздалегідь визначена. Тобто особистість має право обирати шлях, яким вона простуватиме.

Слід також згадати про страждання, страх. Герої Стефаніка постійно знаходяться в стані розпачу і сліз (новела «Новина»), що знову-таки підтверджує думку, що у творчості письменника присутні риси екзистенціалізму. Про це також свідчить сама манера його письма: мінімум слів – максимум сенсу; обраний не розкидається словами; подія – вирвана з загальної картини (Не знаємо ні початку, ні фіналу історії; яскравий приклад новела «Басараби»); деталізація («Синя книжечка»); наскрізний образ долі у новелах; герої – звичайні селяни, з побутовими і не тільки проблемами; глибокий психологізм; події будуються не на зовнішньому конфлікті, а на внутрішньому (зміна настроїв, переживань, емоцій героїв); символізм (вишня символізує безмежну силу новела «Кленові листки»); розлогі діалоги та монологи (у творах немає авторського коментаря); емоційна напруженість; наскрізна меланхолійність (мотиви самотності, відчуження, легкого божевілля), поетика експресіонізму.

Стефанік зробив навіть дещо більше, ніж створення новел у дусі екзистенціалізму. Він витворив нову українську «літературу буття» з рисами, які притаманні тільки нашій національній ментальності. Наприклад, якщо звертатися до праці В. Малімона про жіночі та чоловічі екзистенціали самотності, то автор вивів тезу, що чоловік є сильніший, ніж жінка, адже він може спокійно сприймати смерть, робити усвідомлений вибір тощо. У Стефаніка ми спостерігаємо дещо іншу картину. На нашу думку, письменник виводить на перший план сильну жінку, без якої чоловік боїться залишатися у світі самотності. Це свідчить тільки про те, що українська історія й, зокрема, історія літератури має свої особливості, які поєднуються зі світовими концептами екзистенціалізму, творять щось нове, індивідуальне та неповторне.

Література

1. Башманівська Я.В. Проблема самотності філософії екзистенціалізму. Гілея. 2013. №3. С. 310–315.
2. Бердяев Н.А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения. 1996. С. 384.
3. Василь Стефанік – художник слова / ред. кол. В.В. Грещук, В.І. Кононенко, С.І. Хороб. Івано-Франківськ: Плай, 1996. 270 с.
4. Історія української літератури ХХ ст.: у 2 т. / за ред. В.Г. Дончика. Київ: Либідь, 1998. Т. 1.1998. С. 461
5. Каміннийхрест: новели Василя Стефаніка / за ред. Р. Піхманця Харків : Фоліо, 2006. 255 с.
6. Камю А. Бунтующий человек. Москва: Полит.издат. 1990. С. 415.
7. Малімон В.І. Екзистенціали жіночої і чоловічої самотності. Гілея. 2015. №1. С. 162–166

8. Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника. Київ: ВЦ «Академія», 2010. С. 184.
9. Сартр Ж.П. Екзистенціалізм – это гуманізм Москва: Політиздат. 1989. С. 412.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 16.03.2019 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Голодом Р. Б.*

THE KEY MODES OF EXISTENTIALISM THROUGH THE PRISM OF VASYL STEFANYK'S NOVELS

M. Z. Pankiv

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Ivano-Francivs'k, st. Shevchenko, 57; e-mail: marianapankiv09@gmail.com*

***Aim.** The article is devoted to the study of Vasyl Stefanyk's novels in the plane of the philosophy of existentialism. The aim is to show the main elements of this trend in the structure of the writer's artistic world.*

***Subject:** elements of the philosophy of existentialism and poetic ways of their personification in the art of Vasyl Stefanyk. **The topicality of the research** is to refute the thesis about the incompleteness of the Ukrainian literary process of creative searches. It is proving that elements of existentialism in Ukrainian literature existed in the end of the XIX - early XX centuries.*

***Research methods.** During studying of this topic we used the deductive approach as a general scientific method, so the texts for analysis selected those that are most suitable for consideration in the reception of existentialism. In particular, the comparative method, together with the analysis of categories, allowed us to analyze the stories of Vasyl Stefanyk through the prism of the key mods of this direction: loneliness, death, suffering, boundary situations, etc.*

***Results.** Using the method of analysis of categories and comparative studies, we considered the foundations of the philosophy of existentialism in literature, in particular in the stories of Vasyl Stefanyk, and determined the phenomenon of his work as the forerunner of this trend in Ukrainian literature. We believe that it was unjustly overtaken by critics, because the situations on the verge of life and death, inner harmony and despair, fateful choice are one of the most important features of the "literature of being," which, in turn, are elucidated by the author in the texts. The obtained materials and conclusions can find **practical application** at classes of Ukrainian literature during the study of Vasyl Stefanyk's works; at classes in the university to present a more voluminous picture of the figure of the writer, and may also need researchers of the philosophy of existentialism in literature.*

***Key words:** existentialism in literature, boundary situations, suffering, loneliness, death, Vasyl Stefanyk.*